

ГЕНЕЗА І РОЗВИТОК РЕЛІГІЙНИХ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядається генеза і розвиток релігійних конфліктів в сучасній Україні. Автор стверджує, що детермінанти виникнення релігійних конфліктів в сучасній Україні обумовлені історико-культурними і соціально-політичними чинниками, проблемами, що властиві «перехідному» суспільству. Також перераховуються головні чинники, що призводять до напруги в міжрелігійних стосунках та взаємовідношенні між релігійними і іншими соціальними інститутами (майнові спори, толерантне відношення і інші).

Ключові слова: генеза, детермінанти, релігійний конфлікт, стереотип, толерантність.

В статье рассматривается генезис и развитие религиозных конфликтов в современной Украине. Автор отмечает, что детерминанты возникновения религиозных конфликтов в современной Украине обусловлены историко-культурными и социально-политическими причинами, проблемами, присущими «переходному» обществу. Перечисляются основные причины, приводящие к напряжению в межрелигиозных отношениях и взаимоотношениям между религиозными и другими социальными институтами (имущественные споры, толерантное отношение и другие).

Ключевые слова: генезис, детерминанты, религиозный конфликт, стереотип, толерантность.

The article considers the genesis and development of religious conflicts in modern Ukraine. The author argues that the determinants of religious conflicts in contemporary Ukraine due to historical, cultural and socio-political factors, the problems inherent in "transitional" society. Also lists the main factors leading to tension in interfaith relations and the correlation between religious and other social institutions (property disputes, tolerant attitude, and others).

Key words: genesis, determinants, religious conflict, stereotype, tolerance.

Постановка проблеми. Сучасний український соціум перебуває у стані трансформації, який супроводжується перманентною кризою майже усіх соціальних страт, що, у свою чергу, накладає відбиток на існуючі в ньому протистояння. Деякі положення західної соціальної філософії не завжди можуть бути застосовані до пояснення соціальних процесів у перехідних суспільствах. В Україні це пов'язано зі специфічними особливостями умов розвитку, які обумовлені різноманітними чинниками. Соціально-філософське тлумачення генези релігійних конфліктів торкається низки чинників, до яких, у свою чергу, належать різні протиріччя: проблеми, що виникають у перехідному суспільстві; соціально-політичні події; історико-культурні особливості; зміни у релігійному середовищі. У релігійному житті України протягом останніх років потребують нагального вирішення проблеми, пов'язані з конфліктами у православному середовищі, міжрелігійними протистояннями, а також такі, що пов'язані із власністю релігійних організацій тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Релігійний конфлікт як особливе соціальне явище розглядається в межах сучасних досліджень: А. Арістової, М. Бабія, В. Єленського, С. Здіорука, П. Каушанського, Д. Шуміної та інших. Окремо в цій низці праць необхідно виділити дослідження А. Арістової, яка проаналізувала цей процес у контексті міждисциплінарного підходу. Серед зарубіжних авторів, що безпосередньо досліджують проблемне поле релігійних конфліктів у контексті філософської рефлексії, заслуговують особливої уваги праці: А. Агаджаняна, І. Глушкової, К. Дюрема, Л. Жукової, І. Звягельського, Д. Малишевої, Т. Травіної, С. Філатової, І. Яковенка.

Мета статті полягає у розгляді генези та розвитку релігійних конфліктів в сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

– виокремити детермінанти виникнення релігійного конфлікту в сучасній Україні;

– узагальнити особливості генези та розвитку релігійного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Події ХХ століття, пов'язані з воз'єднанням українських земель, встановленням комуністичного режиму і його падінням, значною мірою змінили позиції релігії в суспільстві. Детермінанти виникнення соціальних конфліктів у сучасній Україні, обумовлені взаємодією чотирьох головних чинників. Перший чинник пов'язаний зі станом українського суспільства як перехідного. Економічна і політична криза призвели до низки соціальних проблем: безробіття, бідності, алкоголізму, зростання смертності тощо, що так само сприяє виникненню напруги в суспільстві. До другого чинника відноситься географічний та історико-культурний розподіл України на Західну і Східну. Третій чинник складають соціально-політичні засади. Поєднання другого та третього чинників, у свою чергу, сприяє змінам у релігійному середовищі, що становить четвертий чинник.

Історико-культурні, соціально-політичні умови та зміни, що відбулися у сучасній Україні сформували певні особливості прояву і розвитку релігійних конфліктів. У контексті соціально-філософського аналізу можна виокремити низку особливостей детермінант виникнення та розвитку релігійних протистоянь.

По-перше, це ряд історичних чинників. Протягом тривалого часу українські церкви підпорядковувалися західним центрам, тому робота традиційних релігій була спрямована на асиміляцію українців. На протязі історії в Україні існували та поширювалися різноманітні релігійні течії, переважно християнські, тому поліконфесійність можна вважати умовою для створення конкуренції між релігійними організаціями. Поєднання цих чинників показує, що українці звикли до існування та взаємодії з різноманітними культурно-релігійними групами. Російський дослідник І. Яковенко основною причиною існуючих в Україні релігійних конфліктів називає поєднання історичного та географічного чинників: розміщення на лінії перетину протестантсько-католицької і православної традиції. На думку автора, з XV до

середини XVIII ст. на території нашої країни відбувалися зіткнення, пов'язані з етнокультурною ідентичністю: між православ'ям (українцями) і католицизмом (поляками). У кінці XVIII – на початку XIX ст. відбувається формування української нації, тому в основі релігійних конфліктів знаходяться інші суперечності [6, с. 54–55]. На наш погляд, це припущення має своє підтвердження і в сучасних процесах – таких, наприклад, як розпад православ'я.

По-друге, як і інші види соціальних протистоянь в Україні, ці конфлікти – синкретичні, в деяких випадках вони пов'язані з іншими процесами (політичними, економічними, етнічними, соціальними тощо), і це призводить до того, що їхня мотивація також може бути прихованою, а також здатною до трансформації.

По-третє, особливості релігійних конфліктів пов'язані з негативним сприйняттям один одного суб'єктів протидії та поширеними стереотипами, які склалися в українському суспільстві. Спільною їх характеристикою є те, що їх складно подолати, а також те, що у своїй більшості вони не мають радикального характеру. Переважно ці стереотипи спрямовані на підтримку православ'я та ідентифікацію українців себе як високодуховної та релігійної нації. Виникає потреба подолання вищезазначених стереотипів. Для цього необхідне застосування комплексу методів: загальна демократизація українського суспільства; поява засобів масової інформації, які об'єктивно інформують населення про діяльність нових релігій; дії самих НР, що повинні бути спрямовані на відкритість та взаємодію зі суспільством; зміна з ворожого на толерантне ставлення з боку традиційних релігій; дотримання принципу свободи совісті усіх суспільних інституцій.

По-четверте, серед західних та українських вчених відсутня єдність у розумінні класифікації існуючих релігійних протистоянь. М.І. Пірен визначає релігійні конфлікти як міжконфесійні, серед яких виділяє: між православними і католиками; між Київським і Московським патріархатами; всередині релігій; між новими і традиційними релігіями [5, с. 101]. А.В. Арістова, розглядаючи поліконфесійність як один з конфліктогенних факторів в Україні, виділяє три головні лінії напруги: конкуренція між традиційними конфесіями; протистояння між традиційними і новими релігіями; проблеми внутрішньоконфесійного розвитку. Автор перераховує наступні конфлікти між релігіями у сучасному українському суспільстві: це міжправославний конфлікт; між православною і греко-католицькою церквою; між православними і протестантськими конфесіями; між православними і мусульманами; між традиційними і нетрадиційними релігіями. «Внутрішній поділ та організаційні негаразди у найчисельніших конфесіях етнічних меншин – мусульман та іудеїв; суперництво і конфлікти між різними духовними центрами й управліннями», відповідно до тверджень А.В. Арістової, характеризують сучасний релігійний простір функціонування українського суспільства [2, с. 212–215].

По-шосте, можна окремо виділити міжправославне протистояння, що, у свою чергу, ускладнює взаємовідносини з іншими релігіями та соціальними

інститутами, ускладнює процес проведення діалогу. Причини конфлікту між православними церквами в Україні почасти пов'язані з боротьбою політичних сил, втручання яких здатне не тільки перевести цей конфлікт з латентної стадії в ескалацію, а й загрожувати українській державності, якщо будуть застосовані неправильні методи його вирішення.

Міжправославний конфлікт вплинув на релігійну та соціально-політичну ситуацію в країні, він «відобразив зіткнення не стільки церковних структур та еліт, скільки протилежних політичних, економічних, національних інтересів, орієнтирів цивілізаційного розвитку, культурно-історичних і мовних традицій, церковно-канонічних уявлень» [2, с. 213]. Питання щодо вирішення цього релігійного конфлікту потребує запропонування чітких механізмів, які спроможні виокремити політичні та релігійні суперечності.

По-сьоме, існує певний комплекс причин виникнення релігійних протистоянь, що показує динаміку релігійного конфлікту. На початку 90-х років ХХ століття причиною конфліктів була, переважно, боротьба за вплив і володіння майном, яка загострювалася «прагненням окремих церков одноосібно висловлювати інтереси українського народу, а також втручанням політичних сил та іншими позацерковними чинниками» [4, с. 109]. Донині ці два фактори є нерозривними. За останні роки було проведено дослідження «Моніторинг релігійної свободи в Україні: особлива увага до стану релігійної толерантності» [9], що містить основні події релігійного життя країни. Аналіз фактичного матеріалу показав, що причинами виникнення більшості релігійних конфліктів були майнові суперечки: перешкоди у будівництві храмів та оренді приміщень (частіше зустрічається в протестантських організаціях; затримка при поверненні культових споруд (римо-католики, православні, протестанти); передача або використання храмів між різними релігіями (між православними церквами, між греко-католиками і православними на заході країни); спроби відібрати власність, а також інші випадки [1, с. 29].

По-восьме, в українському суспільстві існують деякі порушення релігійної свободи та нетолерантні відносини. У дослідженні «Моніторинг релігійної свободи в Україні: особлива увага до стану релігійної толерантності» охарактеризовані сфери нетолерантної поведінки на релігійному ґрунті. Це міжконфесійні відносини між християнами і мусульманами, християнами та іудеями; міжцерковні та міжправославні відносини; нетерпимість щодо релігії. Нетолерантними були названі міжконфесійні відносини між православними і греко-католиками, традиційними і нетрадиційними релігіями; православними і мусульманами. У суспільстві нетолерантне ставлення до релігії виявляють деякі громадські і наукові організації, державні органи [1, с. 68–69]. Наявні і проблеми, пов'язані з нетолерантністю та дискримінацією: не враховується право людини, закріплене в 35 статті Конституції України; відбувається затягування реєстрації та надання власності релігійним організаціям; здійснюється протидія в проведенні богослужінь; ставлення до нових релігій тощо.

Вищезазначені порушення релігійної свободи створюють певні умови для виникнення напруги між релігійними організаціями та соціальними інститутами. Особливо це стосується тих порушень, у яких віддається перевага певним релігіям, що впливає на суспільство в цілому, оскільки порушує демократичні цінності.

По-дев'яте, поява нових релігій та їх соціальна адаптація також мають певні особливості. Нові релігії як соціальний інститут в процесі своєї адаптації проходять різні етапи, в тому числі і стадію конфлікту з іншими суспільними інститутами. Ці конфлікти зумовлені внутрішніми і зовнішніми причинами. До внутрішніх причин належать специфічні особливості релігійної організації (віровчення, практика, місіонерська, соціальна діяльність). До зовнішньої – позиція суспільства та комплекс соціальних протиріч. Однією з основних причин виникнення конфлікту з новими релігіями є ставлення до них з боку соціальних інституцій як до «чужих», інститутів, що є носіями іншої культурно-релігійної традиції. У релігійних конфліктах, однією зі сторін яких є НР, на стадії ідентифікації релігійна мотивація прихована культурними та соціальними відмінностями. Суперечності, у своїй більшості, збігаються з культурними, оскільки теологічні аспекти та релігійні особливості не розглядаються.

У соціально-філософському вимірі до вищезазначених чинників, що ускладнюють процес соціальної адаптації нових релігій та впливають на їх подальше існування як релігійних меншин в українському суспільстві, також необхідно додати наступне положення. Окрім історичних, культурних, релігійних, політичних, соціальних детермінант, що сприяють виникненню релігійного конфлікту, пов'язаного з новими релігіями, ці ж детермінанти призводять до виникнення протиріч між НР та іншими соціальними інститутами, які також впливають на подальший процес їхньої соціальної адаптації.

По-десяте, певні перешкоди для проведення діалогу є особливістю релігійних конфліктів у сучасній Україні. В. Климов називає причини, що перешкоджають створенню діалогу: політизація; втручання державних і зарубіжних представників; неготовність релігій; бажання деяких церков наблизитися до влади та політики; звернення релігійних організацій «до влади у своїх суперечках з релігійними опонентами, латентний розрахунок втягти державні структури у внутрішньоцерковні суперечки чи конфлікти»; негативне ставлення до інших релігій; конкурентні відносини; порушення законодавства з боку влади; «функціонування так званих «навколо церковних спільнот», які можуть мати у своєму складі екстремістські чи конфліктогенні чинники; міжправославний розкол [3, с. 272–275]. Аналіз вищезазначених причин, що ускладнюють проведення міжконфесійного діалогу у сучасній Україні, показує: для того щоб він відбувся, потрібен комплекс засад. Треба докласти зусиль з двох сторін – суспільства та релігії, створити певні умови.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Особливості генези та розвитку релігійних конфліктів у сучасному українському суспільстві

обумовлені наступними детермінантами: низкою історичних чинників; як і інші види соціальних протистоянь в Україні, ці конфлікти синкретичні, в деяких випадках вони пов'язані з іншими процесами (політичними, економічними, етнічними, соціальними тощо); з негативним сприйняттям один одного та поширеними стереотипами, які склалися в українському суспільстві; серед західних та українських вчених відсутня єдність у розумінні класифікації існуючих релігійних протистоянь; можна окремо виділити міжправославне протистояння, що, у свою чергу, ускладнює взаємовідносини з іншими релігіями та соціальними інститутами, ускладнює процес проведення діалогу; комплекс причин виникнення релігійних протистоянь, майнові суперечки (перешкоди у будівництві храмів, оренді приміщень, затримка при поверненні культових споруд, передача або використання храмів між різними релігіями та інші випадки); в українському суспільстві існують деякі порушення релігійної свободи та нетолерантні відносини; поява нових релігій та їх соціальна адаптація також мають певні особливості; існування перешкод для проведення діалогу.

Серед існуючих у сучасній Україні релігійних конфліктів головне місце займає міжправославне протистояння, яке відображається на всіх інших видах релігійних протистоянь. Позиція УПЦ пов'язана з відновленням свого авторитету в суспільстві, тому всі релігії сприймаються нею як конкуренти. Розглянутий матеріал дозволяє виокремити низку детермінант виникнення релігійних конфліктів у сучасній Україні. Конфліктні ситуації, що періодично виникають у релігійному середовищі, перш за все, обумовлені боротьбою за пріоритетний вплив на віруючих та право володіння культовим майном. Релігійні протистояння поєднані з політичними, соціальними та іншими чинниками. У країні існують випадки порушень релігійної свободи та нетолерантне ставлення до певних релігій, до чого також необхідно додати панування етнорелігійних стереотипів. Серед різноманітних релігійних протистоянь особливе місце посідає міжправославний конфлікт, який впливає й на відносини між іншими соціальними інститутами та процес соціальної адаптації нових релігій. Взаємодія усіх вищезазначених детермінант виникнення релігійних конфліктів, у свою чергу, ускладнює й впровадження діалогу між релігіями та світськими інститутами у країні.

Теоретичний та фактичний матеріал свідчать про можливість створення механізмів попередження та вирішення релігійних конфліктів в сучасній Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошевський Т. Моніторинг релігійної свободи в Україні: 2005–2007 / Т. Антошевський, Л. Коваленко. — Львів : Релігійно-інформаційна служба України, Центр правових та політичних досліджень «СІМ», 2008. — 168 с.
2. Арістова А.В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання : [монографія] / А.В. Арістова. — К. : НТУ, 2007. — 336 с.

3. Климов В. Міжконфесійний діалог як складова культурно-цивілізаційних відносин / В. Климов // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. — К. : [б.в.], 2009. — С. 269—279.
4. Косуха П.И. Конфессиональные конфликты на посткоммунистической Украине [Электронный ресурс] / П.И. Косуха. — Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/data/516/601/1231/014_Kosuha.pdf.
5. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник / М.І. Пірен. — К. : МАУП, 2003. — 360 с.
6. Яковенко И. Украина: религиозно-цивилизационная составляющая политических конфликтов / И. Яковенко // Религия и конфликт. — М. : Российская политическая энциклопедия, 2007. — С. 47—84.